

ШЫН

Совет Эвилелиннц Коммунистг партиязының
Тыва область болгаш Кызыл хоорай комитеттериниң,
ажылчы чоннар депутаттарының область Советиниң органы

1953
СЕНТЯБРЬ
25
ПЯТНИЦА
№ 187 (2872)
ӨРТЭЭ 20 КОП.

Сорулга болза, эң чоокку ийи-үш чылдарның дургузунда бистиң чуртувустуң чонунуң аъш-чем продуктуларынга өзүп турар негелделерин чеп-чири-биле хандыраары база чиик болгаш аъш-чем үлөшпүрүн чиг-эп-биле хандыраары болур.

(СЭКП ТК-ның Пленумунуң доктаалындан).

ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агыйын улам ыңай хөгжүдөр хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның Секретары эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ 1953 чылдың сентябрь 3-те СЭКП ТК-ның Пленумунга илеткели

Эштер! Социалистг индустрияның хөгжүлдүзүнүн талазы-биле совет улустун чедиң алганы улуг чедишкниң бистиң чуртувуска улус хергелелиниң чүүлдеринн элбешилин тургузар сорулгаларны шитпирлээрине шуут кириптер органы Коммунистг партияга болгаш Чазака берип турар.

«Социализмниң карачыгыс материалдыг үндезин болза, чер ажылын база эде организаптап шыдаар аргалыг улуг машиналыг үлетпүр болур» деп улуг Ленин өөреткен. Совет улус Коммунистг партияның удуртулгазы-биле социалистг экономиканың күчүлүг фундаментин болур бүгү талазы-биле сайзырангай аар индустрияны тургускан. Ам, ыңдыг фундамент бар турда, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнн бүгү адырларының шитпирлиг көдүрлүшкүнү организаптаарынын, улус хергелелиниң чүүлдеринн бүдүрүлгезин дыка калбартырынын херек кырында аргазы бар, чүге дээрге, социалистг бүдүрүлгениң үндезин болгаш кол сорулгазы болза, бүгү ниңтелеринн доктаамал өзүп турар материалдыг болгаш культуралыг хергелелдерин максималдык-биле хандыраары болур.

1. Көдээ ажыл-агыйынн байдалы болгаш көдээ ажыл-агый продуктуларынын элбешилин тургузарынын сорулгазы

Коммунистг партияның удуртулгазы-биле тургустунган колхозчу тургузуг көдээ ажыл-агыйның кандыг-даа хуу-өнүчүү бүдүрүлгези—биле бараанын-даа, улуг капиталында да бүдүрүлгезинн мурунгу шитпирлиг артык күштеринг. Көдээге 25 миллион оонак, быдаргай хуу өнүчүү ажыл-агыйлардыг эрги тургузугун орунга делегейде эн улуг, социалистг чер ажылының тургузуу тургустунган болгаш быжылганган. Бистин чуртувуста көдээ ажыл-агыйның социалистг естемазы ам бодунда 94 муң колхозтарны, 8950 машина-трактор станцияларын болгаш 4700 ажыг совхозтарны хаара тудуп турар.

Бистин чуртувустун көдээ ажыл-агыйны болза, делегейде эн-не механизастатынган көдээ ажыл-агый болур. Капиталистг чурттарда бо үениң көдээ ажыл-агый техникасы капиталыстг фермерлериниң сан талазы-биле хөй эвес бөлүгүнн хорууда мөөнөшкөн, ыңчаарга ажылчы тараачынарның артык хөй нурузунун ажыл-агыйларында холдун күш-ажылы, бүдүлүк техника колдап турар деп чүве билдингир болгай.

Совет күрүнө көдээ ажыл-агыйны машина-трактор станцияларының бирги чергениң индустриалдыг техникасы-биле чепселген, ол дээрге, көдээ ажыл-агыйнын эн чугула ажалдарын механизастарынын айтырын шитпирлээрин болдурган. 1952 чылда колхозтарга ажалдарнын механизастазы: таралар тарылгазынын талазы-биле—87 хуу, тарааларны комбайнар-биле ажаап алырынн талазы-биле—70 хуу, чайгы чер андарылгазынын талазы-биле—96 хуу, күскү чер андарылгазынын талазы-биле—97 хуу, хевен тарылгазынын талазы-биле—98 хуу, чигир свеклазынын тарылгазынын талазы-биле—95 хуу болган. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинн механизастазы колхозчу тараачынарнын күш-ажылын кайгамчык улуг кемчээлди-биле чингедип, күш-ажыл чарыгалдарынын талазы-биле бистин ниңтелеливиске канчаар-даа аажок улуг камнаалганы берип турар. Ол болза, бистин чуртувустун көдээ ажыл-агыйнын бо үениң эртем-агрономияктг үндөзинеринче шилчидерин болдурган.

Колхозтарны бо үениң көдээ ажыл-агый техникасы-биле чепселгенг ниңти ажал-агыйн хөгжүп болгаш быжыгып турар. Колхозтарнын болгаш совхозтарнын суурунга социалистг көдээ ажыл-агыйнн продуктулуу, оон барааныны өзүп турар. Чижээлээрге, көдээ ажыл-агыйнын бараанынн продукциязы 1926/27 чылдан эгелээш 1952/53 чылга чедир: тараа талазы-биле—10,3 миллиондан 40,4 миллион тонна, картофель талазы-биле—3 миллиондан 12,5 миллион тонна, эт талазы-биле (лириг деңиз-биле)—2,4 миллиондан 5 миллион тонна, сүт талазы-биле—4,3 миллиондан 13,2 миллион тонна чедир өскөн. Хевенниң, чигир свеклазынын болгаш чамдык өске-даа техниктиг культуларынн бүдүрүлгезинде улуг чедишкниң чер чедиң алдынган. Көдээ ажыл-агыйнын продуктулуунуң өзүлдэи үлетпүрүнн чиг-эт хергелелдерин дугаарлаа болгаш аъш-чемге чоңун өзүп турар хергелелдерин хандыраарыг көдээ ажыл-агыйнн продукциязынын талазы-биле бараанынн фондуларын чыл келген тудум-на улгатырар чорукту социалистг күрүнө берип турар. Колхозтарнын ниңти ажыл-агыйнн быжылгаанынын болгаш улам ыңай хөгжүткенинин хире кемчээли-биле оларнын байлаа өзүп, колхозчуларнын акша болгаш натуралдыг орулгалары көвүдөп турар. Колхозтарнын хувааттымас фондулары 1940 чылдан 1952 чылга чедир ийи катап өскенин чугаалаарга-ла четчир. Амгы үеде колхозчуларнын боттуг орулгалары революция мурундагы ажылчы тараачынарнын орулгаларынын денелинден каш-даа катап бедик. Көдээге культураның эн ханы революциязы болган.

Бо бүгү болза, колхозчу тургузуг он-он миллион тараачынарнын бүдүрүлгезинн болгаш амьдырал чуртталгазынын үндөзинерин чаа, социалистг эгелерге үндөзиниң-биле чаартканын херчелеп турар. Ол болза, совет көдээниң бүгү ишчилеринге бай шыдагыр болгаш культуралыг амьдыралче калбак орукту айткан. Ажылчын агы-биле колхозчу тараачынарнын эвилели тиелтирбес күш болу берген.

Ыңчаарга улус хергелелиниң чүүлдеринн бүдүрүлгезинн шак ыңдыг шитпирлиг көдүрлүшкүнүн организаптаар телээде, бистин көдээ ажыл-агыйыны дүргелеткен темпильер-биле бурунгаар шимчедир херек.

Амгы үе-чадада улус ажыл-агыйнын эн-не амьдыралчы болгаш эн-не чугула сорулгазы чүл дээрге, аар индустрияны бүгү талагы улам ыңай хөгжүтүшкүдө, көдээ ажыл-агыйнын бүгү адырларынын шитпирлиг көдүрлүшкүнүн чедиң алыры болгаш ийи-үш чылдарынн дургузунда бистин чуртувустун бүгү чонунун аъш-чем барааныры-биле хандырынган чоруун шыгыны бедилери база оон-биле кады колхозчу тараачынарнын бүгү массазын материалдыг чаагай чүүлдүн улам бедик денели-биле хандыраары болур.

Оон-биле чергелештир партиянын Төп Комитетинн Президиуму көдээ ажыл-агыйнын дүрген көдүрлүшкүнүн болгаш яныз-буру талагы хөгжүлдүзүн хандыраар журулг элзэн хөй сонгаарладып болбас улуг хемчеглерин боттандыра дугайында саналдарны бо Пленумунн көрүлдөзүнн киирери эргежок чугула деп көргөн.

Ыңчалза-даа улуг социалистг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинн иштинде чаштынып чыдар кайгамчык хөй курлавырларны багай ажылгап турар бис деп чүвени шуут-ла дорту-биле чугаалаары чугула. Бисте хожуандыг болгаш оон туржук сандаргай колхозтар болгаш бүдүн районнар эвээш эвес бар. Хөй-хөй колхозтарда болгаш районнарда көдээ ажыл-агый культуларынын дүжүттеринн чавыс болур чоруу үргүлчүлөвишаан турар. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинн, ылангыя мал ажалынн, мал чеми культуларынын, картофель ажал-агыйнын, ногаа ажалынн талазы-биле продуктулуу кончуг оожум өзүп турар. Бир талазында, бистин улуг социалистг индустриязынын, хоорай чоңун, ажалчы массаларынн материалдыг чаагай байдалынн өзүлдөзүнн темпильери-биле база өске талазында, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинн амгы үедеги денелининн аразында канчап-даа дүшпөс байдал тургустуна берген.

Тодаргайлап көргүзери-биле элзэн каш фактыларны кирип болур. ССРЭ-ниң улуг үлетпүрүнн ниңти продукциязы 1913 чылдан 1952 чылга чедир (денештирип көргөн өртөктерге) 27 катап, оон иштинде бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринн бүдүрүлгези—47 катап өскөн. Социалистг индустриянын хөгжүлдүзүнн чергелештир саны 1926 чылдан 1952 чылга чедир 3 ажыг катап өскөн хоорай чоңунун шапкын өзүлдөзү чоруп турар. Социалистг ниңтелелинн байлактарынын көвүдөзүнн хире кемчээли-биле ажалчы чоңарнын материалдыг чаагай байдалы чайгылыш чокка өзүп турар. ССРЭ-ниң ажалчынын болгаш албан-хаакчытарынн боттуг ажал төлевири амгы үеде революция мурундагы денелиден каш-даа катап бедик. Ол чүл дээрге, бистин чуртувус чыл келген тудум-на байып, ажалчы чоңарнын материалдыг чедиңделери өзүп, база оон-биле кады көдээ ажыл-агыйга улам улуг негелделер кылдынын турар деп чүве черле билдингир дээни ол-дур.

Оон-биле кады социалистг көдээ ажыл-агыйнын хөгжүлдүзүнн темпильери үлетпүр хөгжүлдүзүнн темпильеринден болгаш хергелел чүүлдеринн чоңун негелделеринн өзүлдөзүнн тодаргай-ла хожудап турар. 1940 чылдан 1952 чылга чедир үлетпүр продукциязынын өзүлдөзү 2,3 катап болган турда, көдээ ажыл-агыйнын ниңти продукциязы (денештирип көргөн өртөктерге) чүгле 10 хуу өскенин чугаалаарга-ла четчир.

Бистер тараа культуларынын талазы-биле чуртун эргежок чугула хергелелдерин ниңтизи-биле хандырып турар бис, ол чүл дээрге бистин чуртувус тараа-биле хандырынган, бистер күрүнениң эргежок чугула курлавырларын болгаш тараа талазы-биле экспорт чорудулгаларын чогуур хемчээлдерге боттандырып турар бис дээни ол-дур. Ажалчы чоңарнын материалдыг чаагай байдалынн өскенин-биле чоңун негелделери тараадан эчте болгаш сүт продуктуларынн, ногаалар, фруктуларже болгаш оон-даа өскелерже улам хөйү-биле шилчип турар. Ыңчаарга көдээ ажыл-агыйнын харын-на бо адырларында сөөлгү чылдарынн дургузунда, чоңун дүрген өзүп турар хергелелдери-биле бүдүрүлгө денелинин аразында тодаргай-ла дүшпөс чорук илеретинген. Көдээ ажыл-агыйнын элзэн хөй чугула адырларынын хожуудаашкыны чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнн улам ыңай хөгжүлдөзүн саададып, колхозтарынн болгаш колхозчуларынн орулгалыг чорунун өзүлдөзүнн моондак болуп турар.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинн ниңтизи-биле чепсек денелинин болгаш ажыл-агыйнын элзэн каш чугула адырларынын хожуудаашкынынн чылдагааны чүдөл?

Коммунистг партия улус ажыл-агыйнын бүгү адырларынын чедишкенинн хөгжүлдөзүнн эргежок чугула чүүлү болур аар индустрияны бүгү хемчеглер-биле калбартырыче утландышкынын чоруткан болгаш ол орукка эн улуг чедишкниң черин чедиң алган. Ол бирги чергениң улус ажыл-агыйны сорулгазын шитпирлээрине кол кичээниң шилчеленип, олче кол күштерин болгаш хөрөңгилерин утландырган турган. Чуртун индустриализациянын херзин бистин эң дээр кадрларывыс кылып турган. Аар индустрияны-даа, көдээ ажыл-агыйны-даа, чиик үлетпүрүн-даа бедик темпильер-

биле харугда хөгжүдери хандыраар арга биске чок турган. Ону кылар төлээде эргежок чугула үндезин чүүлдерни кылар херек турган. Ам ол үндезин чүүлдер тургустунган. Бистер күчүлүг индустриалдыг суурлуг, быжыккан колхозтарлыг болгаш ажыл-агый тургузуушкунунн бүгү адырларында белеткелди кадрларлыг бис.

Ыңчалза-даа көдээ ажыл-агыйнын элзэн хөй чугула адырларынын хожуудаашкынынн өске-даа чылдагаанын, бистин ажалдарывыстың чепселтеринде, көдээ ажыл-агый удуртулгазынын чепселтеринде даялданган чылдагаанын, тодаргайлаарга бистерниң боттарывыстан хамааржыр чылдагаанын бисте база бар.

Ындыг чылдагаанынн санынга хамыктын мурунда көдээ ажыл-агыйнын элзэн хөй адырларында материалдыг сонуургалды принципни үрөп турар чорук хамааржыр. Күш-ажылдын чарыгатынган түннелдеринге бүдүрүлгениң болгаш ажалдакчы бүрүзүңү туз-тузунда материалдыг сонуургалынн принципи болза, социалистг ажыл-агый чорудулгаларынн үндезин принциптеринн бирээзи болур. Коммунизмче шилчиге үр каш чылдар негетинин турар болгаш шилчигениң ол үезинде ажыл-агыйнн «шуут көдүрлүшкүнүң эвес, а улуг революция-биле төртүнгөн көдүрлүшкүнүнн дузасы-биле хуу сонуургалга, хууда сонуургалдыг болур чорукка, ажал-агый санажылгазынга...» тургузар херек деп В. И. Ленин айттып турган. Ыңчанмас болза, «коммунизмче чоокшулаас силер, ыңчанмас болза, он-он шаа миллион кижилерни коммунизмче эдериң чедирбес силер» деп В. И. Ленин оон ыңай айттып турган.

Оон-биле кады материалдыг сонуургалдын, ажалдакчыларынн материалдыг чүткүлүнн ол принципи көдээ ажыл-агыйнын элзэн хөй чугула адырларынга таарыштыр чорутунмай турарын фактылар көргүзүп турар.

Ол бирги элзеге мал ажалынга хамааржыр. Колхозтарынн күрүнөгө дузагаан, саткан хөвөинден кирияде ол культурага чарыгатынган чангыс күш-хүнүгө Ортаазк Азия республикаларынын талазы-биле 12-ден 36 рубль чедир, УССР-ге чигир свеклазынын талазы-биле—12 рубль, техниктиг культуларынын таратканында бүгү ССРЭ-ге ниңтизи-биле барык 18 рубль болганын көргүзүп турар санажылгалар бисте бар. Механизациянын бедик деңизинн районнардында, чижээлээрге, Сонгу Кавказта колхозтар тараа культуларынга чарыгатынган чангыс күш-хүнүгө—8—14 рубльди кирип аат турган. Ындыг турбуже, мал ажалынга чарыгатынган чангыс күш-хүнүгө продукциянын дузагаан-сатканындан кирияде бүгү ССРЭ-де ортумаа-биле чүгле 5 рубль, а УССР-де 4 рубльден бичиле ажал турар. Ыңчангаш мал ажалы болза, көдээ ажыл-агыйнын өске адырлары-биле деңизээрге экономика талазы-биле ажык чок байдалда болу бергени ол-дур.

Мал ажалынн адырында холдун күш-ажылы илергей-ле колдап турар болган ужурунда бүдүрүлгө чарыгдалар улуг болуп турар. Оон-биле кады мал ажалынн продуктуларынга амгы туруп турар белеткел болгаш садып алыр өртөктер мал ажалынн хөгжүлдөзүнн колхозтарынн болгаш колхозчуларынн материалдыг сонуургалдарын көдүрениң чогуур идиги бербеин турар, база оон амгы байдалында колхозтарга болгаш колхозчуларга чогуур орулгаларны бербеин турар.

Оон ыңай. Хөй-хөй колхозтарда көдээ ажыл-агый артелинин Уставынын эн чугула байдалдарын үрээр чоруктар болдунган. Ажыл-агыйнын артельчиг хевиринин кол чүүлү болза, хуунун эрге-ажыктарын ниңтининге чыгартып тургаш, колхозчуларнын ниңти болгаш хууда эрге-ажыктарын шың дүштүреринн принципин божуу деп эш Сталин айттып турган. Ол удурткучу принципти барымдалаш, колхозка кол болгаш шитпирлиг ниңтиния ажал-агыйны-биле чергелештир колхозчу өреге бүрүзүңү хуу өнчүзү кылдыр улуг эвес ажыл-агыйнн тыпсыр эрге көдээ ажыл-агый артелинин Уставында тодаргайлаатынган. Ол дузалар ажал-агый болза, колхозтун ниңти ажал-агый амдызында ам-даа четчирин-биле сайзыраалак болгаш колхозтун ниңти хергелелдерин-даа, база колхозчуларынн хууда хергелелдерин-даа долу хемчээлди-биле хандырып шыдаас турда эргежок чугула.

Артелиң ажал-агыйнын шак ол эн чугула принципни хөй-хөй колхозтарда үретинген болуп турар. Ол болза, колхозчуларынн хуу ажал-агыйнда турар улус инектеринн, хойларынын, хаванарыннын баш санын кызырлырынга чедирбес аргажок турган болгаш херек кырында чедирген.

Колхозтарынн болгаш колхозчуларынн материалдыг сонуургалынн принципин үрээр чорук амгы байдалдарда онза илден аларган. Бистин үлетпүрүвүс шапкын темпильер-биле өзүп турар. Ол ажалчын күжүнө чедишпес чорукка таваржып турар. Ажал чокталы бээр чоруктун дугайын шагда-ла уткан бис. Бүдүрүлгелерде ажалчыннарнын ажалдап алышкыны чыл келген тудум-на бедип, амьдырал чуртталгазы экижиң турар. Ындыг байдалдыг турда, бир эвес ниңтиния ажал-агыйнда ажал колхозчунун күш-хүннениң чогуур орулгаларын бербеин турар болза, бир эвес оон-биле кады бодуну дузадаар ажал-агыйныга оон хууда сонуургалдарын дузада херекке албас болза, колхозчу бодунуң

күш-ажылынга өске капсырылганы белени-биле тып алыр—ол хоорайда бүдүрүлгө чоруй баар. Колхозчуларынн хууда ажал-агыйнын кызырылганын болгаш хожуудагы колхозтардан көдээ чоңун үнүшкүнүнн чылдагаанын ында болуп турар.

Көдээ ажыл-агыйнын чамдык адырларынын улуг хожуудаашкынынн биче эвес чылдагааны болза, машина-трактор станцияларынн куруенден чепселгезин болгаш чепселеп үргүлчүлөвишаан турар күчүлүг техниканы тодаргай-ла багай ажылгап турар болур. Көдээ ажыл-агыйда элзэн адырларынн болгаш хевирлеринн ажалдарынн колдап турар чүүлү болза, ам-даа холдун күш-ажылы болуп турар. Тараа культуларынын, чигир свеклазын болгаш хөвөниң ажалдап кылырынн механизастазы бедик денелиг туруп турунда, мал ажалы, картофель, ногаа, лөн болгаш өске-даа чамдык культуларынын бүдүрүлгезин чижектиг ыңдыг чугула адырларынн механизастазы хожуудап турар. Тракторларынн болгаш өске-даа машиналарын хөй-хөй МТС-терде багай ажылгап турар.

Көдээ ажыл-агыйнын элзэн адырларынын улуг хожуудаашкынынн эн чугула чылдагааны болза, партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органынын талазында колхозтарын, МТС-терин болгаш совхозтарын, ылангыя көдээ ажыл-агыйга кадрларын шилчир, таарыштыр тургузар болгаш кижиздир херекке база көдээге партия-политиктиг ажалды чорударын багай удуртуп турарында.

Адактын сөөлүндө колхозтарын боттарында, колхозтарынн даргаларында болгаш баштаар черлеринден, колхозчулардан хамааржыр чылдагаанынн дугайын чугаалаар херек. Хөй-хөй артелиңдерде күш-ажылдын сагылга-чуруму ам-даа куду, колхоз бүдүрүлгезинге колхозчулар шуптузу долу хемчээл-биле киришпей турар. Колхозчуларынн күш-ажылынын эки организаптатынган чер-бүрүзүңү эвес. Хөй-ниңтинин өнчүзүн меделерлүг эвес, камнаалдыг эвес көөрүнүн фактылары ам-даа эвээш эвес бар.

Социалистг көдээ ажыл-агыйнын улам ыңай хөгжүлдөзүнн улустун чаагай чоруун бедилер сорулгагы. Социализмниң ниңтелгези-биле улустун хергелели чайгылыш чок өзүп турар деп чүве билдингир болгай. Чижээ, сөөлгү 28 чылдарынн дургузунда улустун хергелел чүүлдерин бүдүрүп үндүрери 12 катап хире көвүдээн, оон иштинде чоңун аъш-чем продуктулары-биле хандыраары дыка көвүдээн. Ыңчалза-даа совет улустун чаагай байдалы, совет кижилеринн садып алычы аргазы, оларнын негелделери улам-на дүрген темпильер-биле өзүп турар болгаш аъш-чем продуктуларын бүдүрүп үндүрери ажалчы чоңарнын өзүп турар негелделеринн ырактан хандыраары турар. Моон ужурунда чоңун аъш-чемин экижидер сорулга онза укур-дузалыг болуп турар.

Калдык кижинн бүгү талагы, таарыштынган сайзыралына негетинер чеминн эртемге үндөзүлгөниң нормаларынн барымдалатынган чөм продуктуларынын негелдөзүнн денелин чедиң алып сорулгазын бодунун мурунга салыр херек. Моон-биле холбаштыр эн чугула сорулга болза, мал ажалынн продуктуларын болгаш ногааларын бүдүрүп үндүрери колдадыр көвүдөдип тургаш, хергелелини тургузуун экижидери болур.

Чоңун сүт болгаш сүт продуктуларынын талазы-биле негелделеринн долзу-биле хандыраар төлээде, чуртта бар бүгү тарылга черлеринн, шынааларынн болгаш оларларнын 100 гектар бүрүзүңү 260 центнер сүттү алыр эргежок чугула. Ыңчаарга 260 центнер сүттү алыр төлээде тарыыр черинн, шынааларынн болгаш оларларнын 100 гектар бүрүзүңү ортумаа-биле чылда 2500—2600 килограмм сүт саап алыр 10-дан эвээш эвес инектиг болур херек.

Чоңун эт болгаш эт продуктуларынын талазы-биле негелдөзүнн хандыраар төлээде, бүгү тарыыр черлеринн, шынааларынн болгаш оларларнын 100 га бүрүзүңү 27 центнер этти алыр эргежок чугула. Оон-биле кады хаван ажалын күштүү-биле хөгжүдөр болгаш тарылга черинн 100 га бүрүзүңү 30 центнер хаван этин алыр херек.

Тарылга черинн 100 гектар бүрүзүңү чылда ортумаа-биле бирээзи-ле 110-дан эвээш эвес чуурга бээр 340 дагалалары болур херек.

Чигирин, ногаа-бахча культуларынын фруктуларын, каттарын болгаш өске-даа продуктуларын бүдүрүп үндүрери улус-биле көвүдөдип херек.

Аш-чем продуктуларынн бүдүрүп үндүреринн ыңдыг денелин дүрген-не хандыраар үлзөгелтиг бис. Ол денелин чедиң алырынн хуусаалары бистен, бистин удуртулгавыстан, партия организаптарынын организаптап ажалында хамааржыр. Бир эвес бистер ол сорулганы шитпирлээрине боттарывыстын бүгү биливисти, аргаларывысты болгаш күженишкенивисти салыр болгаш бодувустун удуртулгавыска ниңти директивалар-биле кызыгаарлатынмай, а колхоз бүрүзүн, совхоз бүрүзүн, МТС бүрүзүн быжылгаар дээш ажалдаар болзувуса, хандырылганын ол денелин эн кыска хуусаада, а чамдык продуктулар талазы-биле 2—3 чылда чедиң алыр бис.

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУН илеткелиниң уланчызы

Бистин чуртка аш-чемнин долу чедилгезин тургузар херекке боттарынын долу үнелиг салышкынын ам кирип турар колхозтар бисте эвээш эвес бар. Ол колхозтарнын хөй-хөйү хожудангайлардан ийи-үш чылдарнын дургузунда муракчылар болуп үнгенер. Чижээ, Москва областын Раменский районунун Молотов аттыг колхозун ап көрээли. Молотов аттыг колхозтан дыка хожудап калган турган каш артельдер ол колхозка үш чылдар мурунда катышкып кирген. Колхозчу бүдүрүлгенин эш Пузанчиков ышкыш кайгамчыктыг организацын баштаткан колхоз баштаар чери ажил-херекти би-лири-биле чорудуп келгенинин ачызында, эрткен үш чылдарнын дургузунда колхоз нитизи-биле, оон иштинде мурунда хожулангай тургаш, аяа катышкан артельдер бурунгаар улуг базынын кылып, бедик хөгжүлделиг болгаш бедик орулгалыг ажил-агый болу берген. Бир инектен сүт саап алыры ортумаа-биле 2500 килограммдан 4208 килограмм чедир көдүрүлгөн. Бүгү көдээ ажил-агый культу-ларынын дүжүттүү бедзи, оон иштинде картофельдин—162 центнер чедир болгаш ногааларнын—294 центнер чедир бедзи. Малдын саны өскөн, ычан-гаш колхоз мал ажылынын дыка хөй продукту-ларын ап турар апарган.

Мал ажылынын бедик продуктулуу болгаш бүгү көдээ ажил-агый культуларынын бедик дүжүттүү акша орулгаларын 3 миллион рубльге чедирер ар-ганы Молотов аттыг колхозка берген. Чүгле мал кажааларынын тудушкунунга безин колхоз эрткен чылын 612 муң рубльди чарыгдан. Акша-биле алырга колхозчуларга күш-хүн бүрүзүнге 25 рубль 80 копейки берген.

Бир эвес мал ажылынын продуктуларынын та-лазы-биле чоңун херектелдери хандыларына эр-гежок чугуда нормаларны үстүнде көргүссенин Мо-лотов аттыг колхозта херек кырында чедип алдын-ган көргүзүлгөр-биле деннээр болза, мындыг бай-далдыг болур.

100 га тарылга че-ринге, шынааларга бо-логаш одаларга:		
мыйыстыг бода мал	20	35
Оон иштинде инектер	10	19
эйт (соккан мал эдди-нин деннизи—центнер-биле)	27	31
сүт саалдазы—центнер-биле	260	710

бир инектен орту-маа-биле сагган сүт—2500—2600 4280

Молотов аттыг колхоз айткан көргүзүлгөр-биле алырга, чуртка нитизи-биле бистин чедип алып херектиг нормаларын эвээш ам ажыргаш. Оон-биле кады Молотов аттыг колхозтун талазы-биле саннар-да, чүгле нитинин малы, тодаргайлаарга колхозчу-ларнын хууда өчүзүндө турар малдары чокка кир-ген деп чүвени барымдалаар херек:

Бир эвес бистин чурттан бүгү колхозтары Мо-лотов аттыг колхозтун деннелин чедип алган турган болза, а ол сорулга кандыг-даа колхозка шыдагы-нар, мынаарда көдээ ажил-агый продуктуларынын элбекшилин тургузар айтырыг шийтирлетинген турар ийик.

Совет улусту аш-чем продуктулары-биле, үлет-пүрнү чиг-эт-биле бүрүн хандыр сорулганы кыска хуусаада шийтирлээринин бүгү болдунар ар-галары социалисттик көдээ ажил-агыйда бар. Ыччал-за-даа ол болдунар аргаларын буттук чүлү болду-рар төлөөдө, бүгү колхозтары организас, ажил-агый талазы-биле быжыглаар, хамыктын мурунда колхоз бүрүзүнге удуртукчу албан дужаалдарже улуг социалисттик ажил-агыйнын чедикшининг баш-тан шыдаар аргалыг шыдамыккай организааторлар-ны депшидер херек.

Көдээ ажил-агый культуларынын дүжүттүү-нү өздүдесинге болгаш нитинин мал ажылын хөг-жүдеринге колхозтарнын болгаш колхозчуларнын материалдыг сонургалдын бедидери чугула ужу-дузалыг. Ол сорулга-биле СССР-нин Министрлер Чөвүдели болгаш партиянын Төп Комитетинин Президиуму мал ажылынын продуктуларынын, карто-фельге болгаш ногааларга амгы туруп турар белет-кек болгаш садып алып өртктерин бедидери эрге-жок чугула деп көргөн. Чижээ, күрүнеге ыяаыла дужаарынын чуруму-биле кирип турар малдын болгаш куштун белеткек өртктери 5,5 катаптан ажыг, сүттүн болгаш саржагы—2 катап, карто-фельдин—2,5 катап база ногааларнын—ортумаа-биле 25—40 хуу бедир. Садып алып өртктерин алырга, этке ортумаа-биле 30 хуу болгаш сүтке 1,5 катап бедир. Оон-биле кады мал ажылынын продуктуларынын, картофельдин болгаш ногаалар-нын үрмектеп садар өртктери бедивейн, харын-даа чыл бүрүдө кудулап турарын демделгези чу-гула. Херектелдин чүлдеринге үрмектеп садар өртктерин чигидеринин шугумун моондаа ынай чайгылыш чокка чорудар.

Амгы үе-байдалда мал ажылынын продукту-ларынын талазы-биле колхозчуларнын күрүнеге ыяа-ыла дужаалгазынын нормаларын кудуладыры бол-гаш колхозтарнын картофель болгаш ногаалар нор-маларын кудуладыры база чүлүдүг деп көрдүнгөн. Ажилчыларнын болгаш албан-хаакчытарнын ажил-агыйларынын мал ажылынын продуктулары-нын ыяаыла дужаалдарынын нормалары дыка кудулап турар.

Ыяаыла дужаалдарынын нормаларын кудула-дырынга, продукцияны улам бедик садып алып өр-тек-биле, ол ышкыш колхоз рыногунун өртэ-биле садарынга колхозтар болгаш колхозчулар продукция-нын хөй артыкшылдыг болурлар. Оон-биле холбаш-тыр күрүне болгаш кооперация организацыларын-нын боттандырып турары туруп турар садып алы-шыккынар системанын эде көөрү негетинип турар. Ам үеде туруп турар садып алышыккынар чурумун-да ыяаыла дужаалдардан дашкаар кирип турар ар-галарын санын баш бурунгаар планнап алыры күрүнеге болдуруп турар контрактыяже шилчири, а колхозтар болгаш колхозчулар про-дукцияны бодундан садып үндүрер магадылалдыг, акша аванзанын алып болгаш үлөтүр бараннары-нын уткуштур садыглаар чуруму-биле эргежок чугула үлөтүр бараннарын садып алыр.

Көдээ ажил-агыйнын моон сонгааргы көдүр-лүшкүнүн талазы-биле сонгаарлатынмас хемчег-дери боттандырынга совет күрүне 1953 чылда

15 миллиард ажыг рубльди болгаш 1954 чылда—35 миллиард ажыг рубльди немей чарыгдар. Ол чарыгдалдарнын дыка хөй кези көдээ ажил-агый-га немелде капитал салышкынынга, мал ажылын хөгжүдеринге, картофель болгаш ногааларны бүдү-реринге, көдээ ажил-агыйнын ол адырларын чоок-ку чылдарда дыка бурунгаар шимчедир дээш кол-хозтарнын болгаш колхозчуларнын материалдыг сонургалдарын бедидеринге баш бурунгаар көр-дүнгөн. Айтынган хемчеглерни боттандырганынын түннелинде колхозтар болгаш колхозчулар 1953 чылда 13 миллиард ажыг рубльди болгаш 1954 чылда —20 миллиард ажыг рубльди немелде орулга кыл-дыр алырлар.

Белеткелдер болгаш садып алышыккынар өртк-терин бедидери, ыяаыла дужаалдарынын норма-ларын кудуладыры көдээ ажил-агыйнын моон сонгаар улам көдүрлүшкүнүнге, колхозтарнын болгаш колхозчуларнын материалдыг сонургалдар-нын күштелдеринге улуг ужу-дузалыг. Ыччал-за-даа ол хемчеглерни экономика талазы-биле шын үнелээр херек. Оларнын чугулазы болгаш эргежогу ам үеде тодаргай көстүп турар. Ыччалзажок кол-хоз бүдүрүлгезинин хөгжүлдесинин кол оруун олар тодартапайн турарлар.

Социалисттик нитилелдин экономиказынын хар-актерлиг онзагай чүлүд болза, бүдүрүлгени бол-базырадырынын, күш-ажылдын бүдүрүчүлүүн өстүреринин болгаш продукцияны үндүрерин улга-тырарынын үндесининге болдунар турар өртктерин доктаамал кудулашкыны болур. Мал ажылынын, картофель болгаш ногаалар бүдүрүлгезинин хожу-дашыккын чок кылырынын болгаш көдээ ажил-агыйнын бүгү адырларынын моон сонгааргы күчү-лүг көдүрүлүшкүнүн кол оруу болза, колхоз бүдүрүлгезинин деннелин бедидери, нити болгаш бараанын продукцияны улгатырары, бүдүрүп үн-дүрүп турар продукту бүрүзүнге чарыгдалды куду-ладыры болур. Белеткелдерин болгаш садып алы-шыккынарнын өртктеринин ол деннелинде колхоз бүдүрүлгезинин бүгү адырлары бедик орулганы бээр.

Ам үеде чүс-чүс болгаш муң-муң мураккы колхозтар амгы үеде чедир туруп келген белеткек-дер болгаш садып алышыккынар өртктери-биле ыяаыла дужаалдар болгаш садып алышыккы-нар кылдыр күрүнеге эйти, сүтү, дүктү, карто-фельди болгаш ногааны дужаавышаан, улуг орул-галарын ап турарлар. Ындыг колхозтар күрүне мурунга боттарынын хүлээлгелерин чүлө чедикши-нин күсседип турар эвес, харын доктаатынган хөй-нитти фондустарын чыл бүрүдө хандырып ту-рар, а ол ышкыш күш-хүнүн бедик төлөгезин хандырып турар. Оон алгаш көөрге херек болза, чүлө белеткелдер болгаш садып алышыккынар өртктерин бедидеринде эвес, а кол чүве, ажил-агыйнын хөгжүлдесинин деннелинде-дир.

Ону колхозтарнын тодаргай чижектеринге көргү-зери чүден-даа дээр. Кострома областын Костро-ма районун «Октябрь 12» болгаш Май 1 аттыг колхозтары колдуунда демей хэрүн болгаш климат-тыг байдалда туруп турар, ыччалза-даа оларнын ажил-чорудулгазынын түннелдерин дыка карышкак болуп турар. Ол дугайын моон адаанда саннар хер-ечилеп турар:

«Октябрь 12», Май 1 аттыг колхозтарнын экономика талазы-биле 1952 чылдагы деннел көр-гүзүлгери:

	Октябрь 12 колхозу	Май 1 аттыг колхозу
Тарыыр черлеринин, си-ген кезер шөлдерин болгаш одаларнын шөлү (га-биле)	998	904
Көдээ ажил-агый культуларынын дү-жүттүү (гектардан центнер-биле):		
бүгү тараалар	18,5	7,1
картофель	195	70
ногаалар	164	86
бир инектин сүдү (кг.)	5233	1272
Нитинин малынын баш саны: (тарыыр черлеринин, сиген кезер шөлдерин бол-гаш одаларнын 100 га бүрүзүнге-ле):		
улуг бода мал	26	13
оон иштинде инектер хаванынар (100 га тарыыр чер бүрүзү-нге-ле)	142	8
куштар (100 га тарыыр чер бүрүзү-нге-ле)	240	15
Мал продуктуларын ал-ганы (тарыыр черле-рин, шынааларнын болгаш одаларнын 100 га бүрүзүнге):		
соккан эйтин дензи-зи (центнер-биле)	13	5
сүт (центнер-биле)	509	85
Колхозтарнын акша орулгалары	2 миллион 109 муң рубль	151 муң рубль
1 га тарыыр чер, си-ген кезер шөлдер бол-гаш одаларнын	2113 рубль	167 рубль

«Октябрь 12» колхозтун чедикшинеринин чыжы-ды болза, ол колхозта кадрлар шын шилип алдын-ган болгаш хуваатынганы болур. Ол колхозта херекти эки билдир болгаш ажил-агыйны башкарып шыдаар Прасковья Андреевна Малинина баштап турар. Эш Малининанын күжү болза, ол болгаш оон баштап турары колхозтун баштаар чери кол-хозчуларга, колхозчу активке даанып турарында болур. Ында ажил-агыйнын удуртурунга, колхозчу-ларын кижизидеринге колхозтун партия организа-цыянын ролу өзулүг көскү.

Ындыг чижектерин эвээш эвисти көргүзүп болур. Од бүгү, көдээ ажил-агыйнын моон сонгаар көдүр-лүшкүнүн херезинге колхозтар кайы хире улуг курдывылардыг болуп турарын көргүзүп турар.

Көдээ ажил-агыйнын тус-тус адырларынын бай-далдарынын элээн тодаргай характеристиказынче кирерин чөпшээреп көрүнер.

2. Мал ажылынын байдалынын болгаш ону улам ынай хөгжүдөр талазы-биле хемчеглер дугайында

Мал ажылынын талазы-биле бистин мурнувуста эн-не сонгаарлатынмас сорулгалар туруп турар, хожудаашкынар мында узамдыгышкынын ший-чилгил апарган болганда шийтирлиг хемчеглер чок-ка бис байдалды дүрген экижилдип ап шыдавас бис.

Мал ажылы бисте дайын мурунда үеде-ле хо-жудаан турган. Дайын сөөлүндеги чылдарда мал ажылын катап тургузар болгаш улам ынай хөгжү-дөр талазы-биле улуг ажил чорутунган. 1945 чыл-дын июльдан 1953 чылдын июльга чедир үенин дургузунда СССР-ге мыйыстыг бода малдын баш саны 11,3 миллион баш, хойнуң болгаш өшкүнүң—53,9 миллион баш, хаванын—25,1 миллион баш өскөн.

Өзүлден шак мындыг сан-чугагайлары турда, а олар херек кырында арбын болуп турда, кандыг-даа дүвүрээнин үндүреринин барымдаазы чок ыш-кыш кылдыр сагындырып болур. Херек кырында ол ындыг эвес.

ССР-де малдын баш санынын дугайында сан-нарын көргүзэйи: (деннел девискээр талазы-биле чыл эгезинде турганын миллион башка алырга).

Мыйыстыг бода мал	оон иштинде инектер	Хаван	Хөй бол-гаш өшкү	Чыгыч мал
1916 ч.	58,4	28,8	23,0	96,3
1928 ч.	66,8	33,2	27,7	114,6
1941 ч.	54,5	27,8	27,5	91,6
1953 ч.	56,6	24,3	28,5	109,5

Инектерин баш саны 1953 чылдын эгезинде 1941 чылдын эгезинге бодаларга 3,5 миллион баш эвээш, 1928 чылдын эгезинге бодаларга 8,9 миллион баш эвээш болганын бо саннар чугаалап турар-дыр.

Көдээ ажил-агый нитизи-биле делгеренгей да-гынаашкынын бүдүрүлгенин принциптин өзүгаар хөгжүвүшаан, ырак бурунгаар чоруй барган турда, мал ажылы эн-не оожум хөгжүп турган. Нитинин малынын продуктулуу ам-даа куду. Ылангыч чам-дык областтарда болгаш республикаларда малдын сүттүг продуктулуунда шыдажыр аргажок байдал тургустунган. 1952 чылда Киров областын колхоз-тарынга бир инектен 727 килограмм сүт саалдазын, Новгород областын—777, Вологда областын—819, Кострома областын—906, Азербайжан ССР-нин—373, Грузин ССР-нин—457, Киргиз ССР-нин—537, Армян ССР-нин—814, Белорус ССР-нин—829 кило-грамм сүт саалдазын алган.

Эн чоокку хуусаада мал ажылынын талазы-биле хожудаашкынын ажил өрттери, хамыктын мурун-да нитинин мал ажылын дүрген бурунгаарлады-ры, колхозтарда, совхозтарда инектерин баш са-нын көвүддеринче болгаш өөр малдын продукту-луун бедидеринче шийтирлиг хемчеглер алыры эр-гежок чугула.

Нитинин колхозчу мал ажылы дайын сөөлүнде-ги чылдарда бедик темпелер-биле өскөн. 1940 чыл-биле деннээр, 1953 чылдын эгезинде колхозтарда мыйыстыг бода малдын баш саны 10,2 миллион баш, оон иштинде инектерин баш саны—2,8 мил-лион баш, хөй болгаш өшкүнүң баш саны—35,3 миллион баш, хаванын баш саны—7,9 миллион баш, улуг назылыг куштарнын баш саны—58 мил-лион санын кылдыр көвүдээр.

Бир эвес бистер нитинин мал ажылынын хөг-жүлдесинин оруунда турупкан болгаш өөр малдын бодун немей өстүреринин чорудулгазын оожум-наашкына кириген улуг бергелерин алып эрттер болзувусса, колхозтарда малдын баш саны оон-даа артык бедик темпелер-биле өзүп болур. Мал чег-неринин бүдүрүлгези, мал кажааларынын тудуш-куну болгаш мал ажылында улуг күш кирер ажил-дарнын механизастаашкынын нитинин малынын баш санынын немей өздүдесинин темпелеринден көчүг хожудап калганынын дугайында чугаа чо-руп турар-дыр.

Бистер эн кыска хуусаада ол бергелерин алып эрттип болур бис бе? Ие, бир эвес мал ажылынын хөгжүлдесин дээр удуртур болзувусса, бир эвес фермаларда ажилга эки кадрларын шилип алып болзувусса, ол кадрларны өзулүг кижизидер бол-гаш нитинин мал ажылынын хөгжүлдесинге кол-хозтарнын болгаш колхозчуларнын экономика-тын сонургалын бедидер болзувусса чугаажок болур болгаш алып эрттер бис.

Маана холбаштыр мен хамыктын мурунда мал ажылынын продуктуларынын белеткелеринин практи-казынга доктар деп бодала мен. Ам үеде белет-келдерни чорударда колхозтарда бар турар малдын баш санынга дүшүрү оларнын аразынга онаалда-ларын өзү барымдалаан хуваалдазынче херек хаая эвес кирип турар, а белеткелдерин гектар барым-далаан принципти каржызы-биле үретинип турар. Сайзырангай мал ажылы бар турар мураккы кол-хозтар, районнар, областтар мал ажылынын продук-туларынын дужаалдарынын талазы-биле чыл бүрү улам бедик онаалдары ап турар, а нити-нин мал ажылын хөгжүдөр дугайында кошкак са-гыш салып турар колхозтарга эвээш, херек кыры-нда чигелделик нормалар доктаатынып турар. Ын-дыг практика нитинин малынын баш санын көвү-дедиринге болгаш оон продуктулуун бедидеринге колхозтарнын болгаш колхозчуларнын экономика-тын сонургалын үрөп турар.

Характерлиг чижек бо-дур. Москва областын колхозтары тарылгалыг черин, сиген шөлдеринин болгаш одаларнын гектар бүрүзүндө 39,5 литр сүттү күрүнеге дужаап турар, а Рязань областын колхозтары—чүлө 14,8 литр дужаап турар. Москва областын Луховиц району биле Рязань об-ластын Рыбновск району мал ажылын хөгжүдерин-ге барык дөмей байдалдарыг болуп турар. Ындыг турбуже, Луховиц районун колхозтары күрүнеге гектар санындан 57 литр сүттү болгаш 5,5 кило-грамм эйти дужаап турар, а Рыбновск районун колхозтары—31 литр сүттү болгаш 4,7 килограмм эйти дужаап турар.

Украинанын колхозтары гектар бүрүзүндө орту-маа-биле мал ажылынын продуктуларын, чижээ, Белоруссиянын колхозтарынга бодалар, дыка хөй-нү күрүнеге дужаар ужурулг фактыны чүңү-биле-даа тайылбырлап болбас. Чижээ, Украинанын кол-хозтарынга гектар бүрүзүндө дужаалдарынын норма-зын эйти 6,3 килограммга, сүттү 25 литрге, а Белоруссиянын колхозтарынга эйти 3,9 кило-граммга, сүттү 12,8 литрге доктааткан. Ыччаларга Белоруссия болза, мал ажылын болгаш ылангыч хаван ажылын хөгжүдеринге таарымчалыг байдал-дарда туруп турар болгай. Белоруссиянын партия

болгаш совет органнары өөр малдын баш санын көвүдедир болгаш продуктулуун бедидер дээш өзу-лүг демиселди чорутпайн турарлар. 1952 чылда рес-публиканын колхозтарынга 100 га тарыыр шөлге бирээден эвээш хаванын азыраан, эйт белеткелде-ринге хаванын бот деннизи чүлө 13 хуу болган чорук таварылга эвес.

Мал ажылынын хөгжүлдесинге барык дөмей бай-далдарыг туруп турар колхозтарга дужаалдарлар-нын нормаларын доктаадырда болдунар турар ылгады чүңү-биле шындыгыг болурул? Белеткел-чилер болза, колхозтарнын, районнарнын болгаш областтарнын экономикатын хөгжүлдесинин деннелин-ге хамаарыштыр ол ылгалды шындыдарын оралда-жып турарлар. Оларнын бодалында, бир-тээ сен бо чылын хөй чаш малды камгалап алганында, хөй сүттү саап алганында, хөй онаалдын база алып апаар сен деп, артык хөгжүлделиг ажил-агый хөй продуктуларын дужаар ужурулг болуп турар. Кол-хоз чүлө бодунон кожазынын деннелин ажыр кө-дүрүр болза, сад ажаакчылары үнүш садтарынга туруп алгаш чадан үнүштерни хачылар-биле таара кезип турары ышкыш шак-ла ыччаар ону белеткел-чилер база таара кезип турарлар.

Шак ындыг болдуруп болбас практиканы төндү-рер херек. Бир административтиг районун девиск-ээринге гектар барымдалаар чангыс норма кол-дуунда чорутунган турар төлөөдө, Партия болгаш Чазактын доктаатканы мал ажылынын продукту-ларынын ыяаыла дужаалдарынын гектар барым-далаар принциптин шындыг сагып күөсетсе чогуур. Чүлө чер шынаарынын талазы-биле язы-бүрү чер-лер бар болганда онза байдал-биле районун орту-мак нормазындан чамдык хажышыккынарны болду-руп болур.

Мээн ам чаа чугаалааным ышкыш, нитинин мал ажылынын хөгжүлдесинде колхозтарнын болгаш колхозчуларнын сонургалы мал ажылынын про-дуктуларынга белеткек өртктеринден улуп хем-чээли-биле хамаарып. Колхозтар белеткек болгаш садып алып өртктерин бедзи-биле холбаштыр бо чылын сүт болгаш эйт дужаалгаларындан 3,8 миллион рубль хире тунуг немелде орулганы алып. Күрүнеге мал ажылынын продуктуларын дужааганындан болгаш сатканындан кирер акша болза, мал ажылындан колхозтарнын орулгалары-нын кол үнер дөстөрүнүн бирээзи болу бээр.

Мал ажылы четпес хөгжүп турарынын хараазы-ндан колхозтарнын чамдызы мал ажылынын про-дуктуларынын ыяаыла дужаалгаларынын талазы-биле өрелиг болуп турар. Мал ажылынын продук-туларынын дужаалгазынын талазы-биле колхозтар-нын эрткен чылдарда тургустунган өрелерин көдээ ажил-агыйнын бо адырынын эн дүрген көдүрлүш-күнүнге немелде аргаларны тургузар дээш колхоз-тардан үндүр бижири Партия биле Чазактын чо-гуур шийтирлеринде көрдүнгөн. Дүрген инектиг болуп алып артаны бээр төлөөдө, эрткен чылдарда мал ажылынын продуктуларынын дужаалгазынын талазы-биле өрелиг колхозчуларын, ажилчыларнын болгаш албан-хаакчытарнын ажил-агыйлары-нын байдалында ындыг хемчегни боттандыры сана-ладатынып турар.

Чүлө мал ажылынын продуктуларынын белет-келдеринин практикасында улуг чазыларын болду-рган эвес, харын мал ажылынын хөгжүлдесинин өске айтырылганын база болдурган. Элээн каш чыл-дарын дургузунда СССР-нин Көдээ ажил-агый болгаш белеткелдер министрствозунун, СССР-нин Совхозтар министрствозунун удуртукчулары болгаш чер-чер органнарынын хөй-хөй удур-тукчулары мал ажылынын байдалы дээш өзулуг дүвүрээнин болдурубааннар, ажил-херектин эки эвес байдалдары-биле эштекенер, мал ажылынын көдүрүлүшкүнүн шак-ла четпип келген айты-рыларын тургустуулаан болгаш шийтирлөөзүнөр.

Бо байдалды элээн каш чижектер-биле көргүзе-рин менээ чөпшээреп көрүнер. Колхозтарда болгаш совхозтарда инектерин баш санынын талазы-биле херек багай болуп турар. СССР-нин Көдээ ажил-агый болгаш белеткелдер Министрствозу, СССР-нин Совхозтар Министрствозу, чер-черде хөй-хөй совет органнар мыйыстыг бода малдын нити баш санын көвүддерин сүргөш, инектерин баш санын бүгү хемчег-биле көвүдедир дугайында сагыш са-лышыккыны кошкатканнар.

1952 чылда колхозтар инектерин баш санын 1,5 миллион баш көвүдедип шыдаар турганнар, а херек кырында чүлө 500 муң кылдыр көвүдөткенер. Бо чүгө болганы? Чүгө дие, хаванарнын болгаш азырал шарыларын орунга күрүне дужаалгазынга 1 миллион кире инектерни дужаган, база ол-ла үе-де колхозтарнын иштиги херектелдеринге 500 муң инектерин саткан болгаш ажилгаан болуп турар. Чангыс чылдын дургузунда 1,5 миллион инектерин чарыгалды колхозтарда оларнын нити баш санын-га 18 хуу болган. Бо-ла чыдалаган-биле 1952 чылда инектерин чарыгалды оларнын нити баш санынга Вологда областын колхозтарынын фермаларыга 23 хуу, Казах ССР-ин —24 хуу, Киров, Молотов бол-гаш Владимир областтарын —26-26 хуу болган.

Чуртта инектер мыйыстыг бода малдын нити баш санынга 1941 чылда 51 хуу турганынын оруну-га, 1953 чылдын эгезинде 43 хуу болган. Колхоз-тарда мыйыстыг бода малдын баш санынга инек-терин бот деннизи ам мугур 28 хуу, а совхозтар-да—31 хуу.

Четир санын сүттү алып төлөөдө, өөр малга инектер 50 хуудан эвээш эвес хоорай чанын рай-оннарынга—60 хуудан эвээш эвес болгаш Казах-станнын, Ортааки Азиянын, Закавказенин, Сону-Кавказтын, Астрахань, Чкалов, Чита областтарын, Бурят-Моол АССР-нин болгаш Тыва автономнуг областын ховулуг, чартык ховулуг болгаш бедик даг-лыг районнарын колхозтарынга 40 хуудан эвээш эвес болур. Ыччаларга бир эвес Белорус ССР-нин колхозтары өөр малга чүлө 26 хуу инектерлиг, Украин ССР-нин, Курск болгаш Воронеж областар-нын—24-24 хуу, Ростов областын—21 хуу, Молдав ССР-нин—19 хуу инектерлиг болуп турда сүттүн кандыг элбекшилин дугайында чугаа чоруп болур боор.

Вологда, Архангельск, Ярославль, Тамбов, Мо-лотов, Свердловск, Курган, Омск болгаш Новоси- (Уланчызы 3-кү аралды).

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУН илеткелиниң уланчызы

бирскы областар ышкаш сүтүг мал ажылынын ийди эң чугула районнарына инектерини баш санынын дыка кудулашканын болдурган. Бараанын саржаг кылы шагдап бээр тургустунуп келген районнарга ам үеде саржагны мурундазындан эвээшти будуруп турарынын фактызы инектерин баш санынын өзүлдезиниң четпезинден база тайылбырлатынар. Чижээ, Сибирьге 1913 чылда 75 муң тонна саржаг будурган, а 1952 чылда—65 муң тонна будурган.

Инектерини баш санынын өзүлдези-биле совхозтар база хожудар турар. Ам үеде олар 1 миллион 300 муң инектерлиг болуп турар, тодаргайларга 1935 чылда турганындан 500 муң баш эвээш. ССРЭ-ниң Совхозтар министерствозунун ажилдакчыларынын чиктиг «теориязы-биле» алырга, совхозтарда 200 муң инектери сагайын турар, а бызаалар эмзиреринге ажыдап турар, оон түнелинде күрүне чыл-бүрү 200 муң тоннадан эвээш эвес сүтү чидирип турар. Партиянын Горно-Алтай обкомунун секретары эш Сороканын медеглээни-биле алырга, Алтай крайнын Абайск болгаш Коксинск совхозтарында ийи муң симменталь инектерин саалдазын дөрт муң мурунда соксаткан турган. Оларнын чамдызы 3000 килограмм чедир сүтү берип турган. Ол совхозтар күрүнеге 35 муң центнер сүтү дужаап турган болза, харын ам сүт-биле бызаалар чемгерип турар болгаш сүт хөй санын-биле төтчелетинип, самчыгдалгынып турар.

1954 чылда инектерин баш санын 29,2 миллион чедир, азы 1953 чылдын эгизи-биле деңизерге 4,9 миллион баш, оон иштинде колхозтарга—11,5 миллион баш, азы ол-ла үенин дургузунда 3 миллион баш көвүдери деп доктаалдын төлөвилеинде айтып турар. Мыйыстыг бода малдын баш санынын талазы-биле планын бир эвес инектерин баш санынын талазы-биле план база күүсетинген турдаам күүсетинген деп санаарын сүмелеп турар.

Малдын бүгү чүзүнеринин талазы-биле планнашыкынын болгаш план күүселдезинин үчүдүн чыл бүрүнүн январь 1-де туруп турар байдалы-биле хөй чылдарда чорудуп келгени бийдингир болгай. Ындыг чурум хордадан өске чуну-даа чедирбес дээрзин амыдырал көргүскен. Малдын баш санын өстүрер талазы-биле планын күүседирин орадлашышаан, колхозтар болза, күрүнеге дужаар, садар болгаш этке ажылаар дээр хөй санын протуктулуг эвес болгаш холутунган малды январь 1-ге чедир фермаларга камгалап кадагалар, колхозчулардан бызааларны садып алыр, хаваннарнын күсү оолдашыкынын маргып чорудар. «эр дагалар» фермаларын ажаап тудар ужурга таваржыл турарлар.

Январь 1-ниң чизезинин соонда колхозтар дыка хөй баш малды дораан-на чарыгдап турарлар. Чижээ, 1951 чылдын декабрьда бүтү чуртка колхозтар-инитизи-биле 232 муң баш мыйыстыг бода малды, ыңчаарга 1952 чылдын январьда—889 муңун күрүнеге дужаган. Украин ССР-нин колхозтары 1951 чылдын декабрьда 16,7 муң баш малды дужаган, ыңчаарга 1952 чылдын январьда—219 муңун, тодаргайларга 13 катап хөйү дужаган. ССРЭ-нин Төп статистика эргелелинин медеэзи-биле алырга, 1952 чылдын I кварталында эт дужаалаганын планын күүседирин-биле колхозтар дужааганын тургустунган 200 муң баш хөй мыйыстыг бода малды дужааганнар, чүге дие, кышкы үеде чемнер четпезинин болгаш чемгерилге багайынын түнелинде дужааган мал арган болган. Бо чорук колхозтарга-даа, күрүнеге-даа улуг каражаны чедирген.

Ажыл-агый чылы мал ажылынга керек кырында октябрь 1-де дооступ турар. Ол үеде мал чемнериниң белеткелди болгаш кыштагылашыкыга кажаалар белеткелди дооступ, а малдар эки күш-денгилделин дооступ турар, ол чорук чайгы семтирилгенин соонда элээн бедик денгилди болгаш сан талазы-биле эвээш, семис күштүг мал-биле эт дужаалаганын күүседир арганы колхозтарга берип турар. Октябрьдин эгезинге чедир колхозтарга малдын ажил-агый утларынышкынын тодаралары (үрелелге арттырары, холдунары болгаш өске-даа) дооступ турар. Моон ужурунда ажил-агый чылын мал ажылынга октябрь 1-ден эгелээр ужуруг кылдыр доктаатса чогуур.

Мал ажылын хөгжүдөр талазы-биле эң улуг четпестерин база бирээзи болза, төрүүр малдын кызыраар чорунун хуузу энин эрттир бедик болуп турары болгаш малдын, ылангыя чаш малды хөйү-биле элүл турары болур. Эрткен чылын колхозтар кыс малдын 100 баш бүрүзүндөн 1940 чылга бодаарга, бызааларны 11 баш эвээшти, хураганнарнын 27 баш эвээшти болгаш хаван оолдарын 163 баш эвээшти алганнар. Сөөлгү ийи чылдарда Новгород, Кострома, Курган областтарын болгаш Алтай крайнын колхозтарында малдын өлүр чорунун харазындан үш бызаа бүрүзүнүн бирээзи когарал турган. 1952 чылда Вологда болгаш Иваново областтарын колхозтарында ийи хураган бүрүзүнүн бирээзи, Воронеж, Тамбов, Ростов областтарын колхозтарында беш хураган бүрүзүнүн бирээзи, а Белоруссия ССР-де беш хаван оолдары бүрүзүнүн бирээзи когарал турган.

Мал ажылын хөгжүдеринге удуртулганын дендин багай болуп турарынын дугайын херечилеп турар өске-даа чиктерин эвээш эвести көргүзүп болур. Ынчалза-даа херектин ужуру чиктеринин санында эвес-ле болгай. Мал ажылын оон ам туруп турар сандаргай байдалындан уштур төлээде, өске хемчеглерни чорудары-биле кады мал ажылынын хөгжүлдезинге удуртулганын денелин шийтирилди-биле бедидеринин чугулазы тодаргай-дыр.

Бүгү чүзүн протуктулуг малдарын баш санын улуу-биле немей өстүрерин 1954 чылда чедип алыр талазы-биле база ол ышкаш сүт саалдазын, дүк кыргылдазын, малдын азырал чемгерилгезин болгаш олар семтирилгенин көвүдери талазы-биле хемчеглер доктаалдын төлөвилелинде айтылган.

Малдын баш санынын баш бурунгаар көрдүнгөн өзүлдези-биле болгаш оон протуктулуун бедидерини биле холбаштыр келир чылда эг белеткелинин ниити хемчээлин 4,1 миллион тонна чедир (1952 чылда белеткетинин 3 миллион тоннага уду), сүтү—14,3 миллион тоннага чедир (1952 чылда белеткетинин 10 миллион тоннага уду), дагаа чуургазын—4,3 миллиард санга чедир (1952 чылда белеткетинин 2,6 миллиард санга уду), дүктү—230 миллион тоннага чедир (1952 чылда белеткетинин 182 муң тоннага уду) көвүдериин төлөвилеп турар. Мал ажылынын протуктуларынын белеткелин чаа, элээн бедик өртектер-биле чорудар дээр дугайын дем чугаалаан болгай мен.

Колхозтарга болгаш совхозтарга мал чемнеринин байдалын шийтирилди-биле экижидери эргежок чугула. Хөй-хөй районнарда болгаш колхозтарда малдын чөм суруунун сандаргай чоруу мырнай шыдажыр аржажок шийчелиг апарган.

Кайы-бир мал чемнеринин бүдүрүлгезин калбартыр дугайында айтыры зоналарнын хөрзүнүг болгаш агаар-бойдустуг байдалдарындан хамаарыштыр шийтирилгенин турар ужуруг. Ындыг болза-даа, бүгү зоналарга шыктыг чемнеринин бүдүрүлгезин колдуунда бүгү хемчеглер-биле чоруткан турар ужуруг, олар чокка сүт саалдазын күштүү-биле көдүрүп болбас. Чижээ, эгерге, төп районнарда ол болза, картофель, мал чеминин болгаш чигир свеклазы, морковь, кабачкылар, тыква, турнепс, а муруну районнарда—мал чөми арбуз, тыква, кабачкылар болгаш свекла болур.

Улуг кичээнгейни силоска хереглээр кукурузаны, тарымал тоорукту, мал чөми капустаны болгаш өске-даа чамдык культуураларны өстүреринге көрүндүрер керек.

Кукуруза ышкаш шак ындаг үнелиг мал чөми культураның дугайын тускайлап чугаалаар керек. Сайзыраңгай мал ажылдыг чамдык чурттарда кукурузаның калбаа-биле непертер турары таварылга эвес. Ынчалза ССРЭ-де, харын-даа, кукурузаның эң экизи-биле үнүп болуп районнарында безин ол дыка эвээш шөлдү элэп турар.

Кукурузаны өстүреринге таарымчалыг байдалдар ССРЭ-нин хөй-хөй областларында бар. Кукурузаның бедик дүжүттөрүн ап турарынын хөй-хөй чиктерин Украинанын колхозтарында болгаш совхозтарында көргүзүп болур. Полтава областын Коминтерн аттыг совхозунда агроном эш Таран тарылганын дөрбелчин-уялчанчак аргазын ажылап турган, 1948 чылда-ла кукурузаның ортумаа-биле га бүрүзүндөн 70 центнер чөм дүжүдүн улуг шөлдөн чедип алган. Днепропетровск областын Чкалов атыг колхозунда (даргазы эш Шербина) беш чылдарын дургузунда кукурузанын га бүрүзүндөн алыр ортумак чөм дүжүдүн 50 центнер болган. Днепропетровск областын Лиховский районуун «Ызыл партизан» колхозунда бо херектин сурагылы мастери Марк Евстафьевич Озеринин кукуруза өстүрер талазы-биле кайгамчыктыг чедишкениринин дугайын чугаалавайн тур мен, ол чыл келген тудум-на бедик дүжүттөрүн ап келген, а 1949 чылда рекордтуг дүжүттү—га бүрүзүндөн 224 центнер кукурузаны алган болгай.

Төп районнарда силос кылыр чүдүрерин бедик дүжүдүн кукуруза берип турар деп чүвени Москва областын дуржулгазы көргүзүп турар. Тарылганын дөрбелчин-уялчанчак арга-биле чорутканда, га бүрүзүндөн силос кылыр чүдүрерин дүжүдүн 500 чедир болгаш харын оон хөй центнери ап болур долу магадылал бар. Чижээ, Москва чанында «Чаа амыдыралдын оруу» колхоз болгаш «Горки-11» совхоз силоска хереглээр кукурузаны гектар бүрүзүндөн 700—800-тен эвээш эвес центнери өстүрер. Бир эвес колхозтарын хөй муруузу кукуруза тарылгаларын гектар бүрүзүндөн 700—800 эвес, а оода 250—300 центнер ногаан чүдүдери өстүрүп ап турган болза, тарылганын гектар бүрүзүндөн 225—260 килограмм ак-саржагы алырынга ол четчир турган ийи.

Чер-чөмин чамдык удуртукчулары мал чемнеринин четпезинге хомудагышаан, оон-биле кады кукуруза тарылгаларын кызыраар дугайында айтыргыны тургузуп турарлар. Ылангыя бо талазы-биле бистин украин эштеринис чөрчүп турарлар. Мал чөминге хереглээр культуураларын шийтенден атыр дүжүттүг кандыг культууралар олар-ада болурлар ийи чаш? деп айтырар апаар.

Кукуруза чөминин бүдүрүлгезин улгатырарычө күштүг хемчеглерин алыры, силоска хереглээр кукурузаны өстүрер зонаны калбартыры эргежок чугула. Кукурузанын тарылгаларын төп кара-хөрзүнүг зонаның болгаш кара-хөрзүнүг эвес куржагыни областтарын хөй муруузуна, база ол ышкаш Белоруссияга болгаш Прибалтика республикаларынга непертер керек. Силоска хереглээр кукуруза тарылганын Уралдын, Сибиринин, Ыраккы Чөөн-чүктүн муруну районнарынын болгаш Казахстанын сонгу районнарынын колхозтарынга болгаш совхозтарында калбартыры чугула ужуру-далыг. Кукурузанын, тарымал тооруктын болгаш силоска хереглээр өске-даа культуураларын тарылгаларын калбартышаан, бир инек бүрүзүнге 5—6 тонна бедик шынардыг силосу белеткээр арганы берип турар ындаг хемчээлдиг силос чөмсеглелдерин колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге тудуп алган турарын чедип алыр керек.

Ылангыя төп кара-хөрзүнүг болгаш кара-хөрзүнүг эвес областтарда партия органыры болза, мал чөминге картофельди өстүрерин чедир үнелевейн турар чорукту шийтирилди-биле ажып эрттер ужуруг.

Чаягаар бүткен суген кезер черлерин болгаш одаларын ажылаар база экижидер ажыл багай тургустунган. Колхозтарда бир баш бода мал бүрүзүнге сугенин 1940 чылда 11 центнер онаажыр кылдыр белеткээзинин орунга 1952 чылда 9,6 центнер онаажыр кылдыр белеткээр. Чаягаар үнер болгаш тарымал сугенин дүжүдүн күштүү-биле бедидер, люцернаны, клеверин, тимофеевканы, эспиреттин тарылгаларын бүгү хемчеглер-биле хөгжүдери чугула. Муруну районнарда суданкаже онза кичээнге салдылп турар чүге дээрге, ында суданка кайгамчык эки шынардыг хөй сугени берип турар. Сонгу болгаш төп районнарда викусула холускаалыглар эки болур.

Инектерин сүткүр протуктулуун бедидеринин ажыктыг хемчээ болур ногаан чөмнер-биле малды одаладып азыраарынын турум-лагер системезин колхозтарга болгаш совхозтарга калбаа-биле непертерсе чогуур.

Бир эвес партия, совет, көдээ ажил-агый органыры, көдээ ажил-агыйнын бүгү ажилдакчылары малдын быгыг чөм суурун тургузар дээр ажылды холга эзулуг албас болза, мал ажылынын херзэн бурунгаар шимчедип болбас. Ындыг турунда хөй-хөй партия, совет ажилдакчылар мал чөминин бүдүрерин болгаш белеткээрин ийги черегин херзэ кылдыр көрүп турарлар. Колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге бо ажылды боттуг болгаш хүн-бүрү удуртуун чамдык эштер шүүргелээшкени-биле болгаш калбаа азаашкынын декларациялар-биле солуп турарлар.

Мал чөминин белеткээр-биле холбашкан сорулгаларын партияны Вологда обкомунун секретары эш Семин бодунга канчаар билп турарынын чижээ бо-дур. Сөөлдүнде область солунунга парлап үндүргөн илеткелни партия обкомунун пленумунга

кылып тургаш, оон чугаалааны болза: «Мал ажылында баштайгы эге үндезин чылдаган мал чөминин сууру эвес болуп деп болуп бүзүрелер керек. Баштай удуртулгалда, а оон соонда малдын чөм сурунда» Оон ынай суген кезилдезин шүүргелээр арга-биле 10—15 хүннерде чорударын ол сүмелзэн. «Чүгле бүгү-ниитинин шүүргелээшкени-биле бо туачушкуну удуп ап болур» деп Семин чугаалап турган. «Бүгү ажылдарын организастаар болгаш удуртуу колхозтар аразынын азы район штабтары тургузарын» эш Семин негеп турар.

Бир эвес суген ажаап алышкынын бодал алган кандыг-бир колхозтар аразынын штабтары удуртуу чүве болза, партия райкомнары, райкомкомнары кайдал, оларнын ролю кандыгы? деп айтырыг салдынар-апаар. Партиянын Вологда обкомы болгаш облыкком мал чөмининин белеткеленин удуртулганындан боттарын чайлатканын. Оон түнелинде чаягаар бүткен суген кезер черлерин болгаш тарымал сугенин 159 муң гектар черинин сугени август 25-ке чедир ажаап алдырмаан, а силос салырынын планы чүгле 57 хуу күүсетинген.

Мал чөминин проблемезин шийтирелвейн тургап малдын протуктулуун шынгыны бедидерин чедип ап болбас. Колхозтарда бир инектен сүт саалдазы оон ажыг чылдарын иштинде 1000—1070 килограммдан ашпай келгени-биле моон сонгаар эптежи шыдавас бис. Бо болза, мырнай шыдажыр аржажок тур. Кострома областын «Караваев», «Горки-11», «Тесные поляны», «Холмогорск» совхозтары, «Октябрь 12» колхозу, Архангельск областын «Чаа амыдырал» колхозу ышкаш ындаг мурунчак ажил-агыйлар шыктыг чөминин элээ-биле бээрин ажылап тургаш, элээн каш чылдарын дургузунда инек бүрүзүндөн ортумаа-биле 4500—5000—6000 болгаш оон хөй килограмм сүтү саап алырын чедип ап турар болгай.

Хаван ажылынын продукцияны чүртүтүп эг курлавырынга чогуур чери ам-даа элөвейн турар ужурунда хаваннары тургузу азыраар чорукту бүгү хемчеглер-биле калбартып тургаш, хаван ажылынын протуктулуун бедидер дугайында айтырыг улуг кичээнгейни болдуруп турар. Хаван /ажылынын ниити үнер продукциязы 1940 чылда 1,5 миллион тонна турганынга удур 1952 чылда чүгле 1,6 миллион тонна болган.

Чуртка дүк бүдүрүлгезин көвүдери база канчаар-даа ажык улуг ужуру-дузалыг болуп турар. Элээн хөй областтарда болгаш районнарда хөй дүгүнүг бедик кыргылдалары чедип алдынан; Ставрополь крайнын колхозтары ниитизи-биле 1952 чылда бир хойдан 5,2 килограмм нарын дүктү кыргып алганнар. Ынчанымже чуртка дүктү будуруп турары черле четпес. Казах ССР-нин удуртукчуларынга таварыштырган шынгыны шүүгүчүлөр чөптүг. Ам республикада 17 миллион хөй йлгаш эшкү бар, а 1928 чылда олар 19 миллион ажыг турган. Чинге-нарын дүктүг хойларын баш саны 1940 чыл-биле дөмейлээрге 4 ажыг катап өскөн болза-даа, оон-биле кады дүктүг ортумак кыргылдазы 2,4-тен 1,9 килограмм чедир кызыралган. Моон ужурунда Казахстанда дүк дужаалагынын планы чүгле 60—70 хуу күүсетинип турарын кичи кайгаар чүве эвес.

Мал чөминин проблемезин шийтирелээринге колхозтарда мал чөми белеткээрин механизастаарын денелин улуг ынай бедидерин чугула ужуру-дузалыг. Сөөлгү үш чылдарын дургузунда суген кезилдезин болгаш мал чөминин силосаарын механизастаар талазы-биле МТС-теринин ажылдарын хемчээли дыка өскөн, ындаг болза-даа, мал чөми белеткээр талазы-биле ажылдарга МТС-теринин киржилгезинин ниити денели денлин чавыс болуп артынашкан турар болгаш тараа ажил-агыйнын механизастаарын чедип алдынан денелинде дыка хожудар турар.

Суген ажаап алышкынын болгаш ону сарааттаарын эң кыска хуусааларда чорударынче онза кичээнгейни салыр керек. Ол ажылдарын саалдары чорук сугенин шынарын талазы-биле улуг чидирини болдуруп. Өйүн эрттир кестинмейн турган эзи кестинген, ыңчалза-даа үр үеде бөлүп сарааттаваан сугенин эң үнелиг чөмшигт шөвөчөлөрүн чидирип турар деп чүве бүдүгө бедидирин. Ынчанга суген ажаап алышкынын саалдакташ, бир гектардан дыка эвээш мал чөминин ап турардыр бис.

1954—1955 чылдарда сугенин кезерин болгаш бедерин механизастаарын денелин 80 хуу чедир, сугенин сарааттаарын 65 хуу чедир, силос культуураларын болгаш мал чөми корноплодтарын тарылгаларын болгаш одурат алаштыр ажылап кылырын 95 хуу чедир көвүдериин төлөвилеп турар. Шынаалары болгаш одаларын үндезини-биле экижидер талазы-биле МТС-теринин ажылдарын дыка калбартырын база айтып турар. Моон-биле кады мал ажылынын фермаларында хөй күш кирер ажылдарын механизастаарын денелин бүгү

3. Картофельдин, ногааларнын бүдүрүлгезин көвүдериинин дугайында болгаш белеткелдеринин дугайында

Дараазында, шийтирелээр эргежок чугула сонгаарлатынмас айтыры—ол картофельдин болгаш ногааларнын бүдүрүлгезин улгатырарынын дугайында айтырыг болур. Картофель болгаш ногаалар талазы-биле хереглелдин өскөндөн оларнын амгы бүдүрүлгезинин денелин көнүсү четпес деп билер керек. Сөөлгү чылдарын иштинде ол культуураларын дүжүттөрү болгаш ниити чымдалары көвүдээр хамаан чок, харын эвээжеп турар. Ногаа культуураларын тарылганын шөлдери 1940 чыл-биле деңизерге 250 муң гектар кызыралган. Картофель талазы-биле тарылганын шөлдери чуртка ниитини-биле улгаткан, ыңчалзажок ол чамдык областтарда дайн мурунуу денелинде иракта четпейн турар. Картофельдин шөлдери дайн мурунуу денелинде хамаарыштыр Новгород областын колхозтарында 38 хуу, Великулук—59, Смоленский—61 хуу болуп турар.

Ынчалзажок хөй-хөй районнарда болдурган дүжүттүн кудулашыкыны ылангыя улуг дүрзөонинин болдуруп турар ол чорук картофельдин ниити чымдаларын кудулашыкына чедирген.

Картофельдин ниити чымдаларын эвээжээни, ногааларын четпес бүдүрүп турары хоорайларын болгаш үлетпүрүг төптөрүн ажылыг чөнарнын ол культууралар-биле хандыраарын экижидеринге, а аш-чөм үлетпүрүгүн бүдүрүлгелерин чиг-эт-онде хандыраарына биске улуг моондак болуп турар. Картофельдин чөптөзи мал ажылынын хөгжүлдө-

хемчеглер-биле бедидер керек.

Малдын бүгү баш санын кажаалар-биле хандыраары тергини чугула. Хереглелер ниитилелинин Төп Эвилелиниң база чер-черин кооператив болгаш күрүне үлетпүрүгүн шүүмү-биле тудуг материалдарын колхозтарга салдыларын көвүдери чугула. Кайы-бир черге ажыктыг апарза, тууйбу, черепица болгаш чугай-биле хууда хереглелдерин хандыраар төлээде, боттарын күштери-биле болгаш ашка-хөргөнгилери-биле айтыккан материалдарын будуруп үндүрерин колхозтарга сүмелээр керек.

Нитинин мал ажылынын хожудар турарынын чылдаганнарын болгаш ону көдүрер аргаларын дугайында чугаалар мынчага чедир-ле чоруп келген. Ол болза, бистин кол сорулгавыс. Ынчалза-даа колхозчу өргөенин хууда өнчүзүлдө турар малдын дугайын база утуп шыдавас ужуруг бис. Мында байдал база-ла багай. Дайын мурундагы денел-биле дөмейлээрге, чоңуң хууда өнчүзүлдө турар инектерин баш саны 6,5 миллион баш кызыралган. Инек чок колхозчуларын ажил-агыйларынын саны 45 хуу чедир көвүдэн.

ССРЭ-нин Дээди Советинин чокта чаа көдээ ажил-агый үндүрүгүн дугайында хүлээп алган чаа Хоойлуу болза, малдыг болуп алырынга колхозчуларын сонургалын бедидеринге чогуур байдаларын тургускан. Нитинин мал ажылын хөгжүдери-биле кады чер-черин партия, совет болгаш көдээ ажил-агый органыры болза, хууда өнчүлдө турар малга хамаарыштыр колхозчуларын сонургалдарын кызамдадыр шын эвес практиканы туо-лунга чедир узуткаар керек. Чүгле партиянын политиказын, совет күрүненин политиказын билбес кижилер болза, көдээ ажил-агый артелинин Уставы-биле көрдүнгөн норма эзууга колхозчу өргөенин хууда өнчүзүлдө протуктулуг малдын бар турары социалитип тургузуга кандыг-бир айымыды чедирип турар деп бодал болур. Ажилчыннарын болгаш албан-хаакчытарын хууда өнчүзүлдө протуктулуг малдын турганынын херзэ чок дээр буруу үзелди база соксадыр керек.

Колхозчуларын, ажилчыннарын болгаш албан-хаакчытарын хууда өнчүзүлдө малдыг болуп алыр талазы-биле сүмелеп турар хемчеглер болза, колхозтарда болгаш совхозтарда нитинин мал ажылынын хөгжүлдезинин херзэнче кичээнгейни кошкатканы канчап-даа ол эвес болур.

Мал ажылынын проблемезин шийтирелээринин кол оруу нитинин мал ажылынын көдүрүлүшкү-үнүн оруу болуп келген болгаш хөвээр арттар-даа Нитинин мал ажылынын хөгжүлдези болза, мал ажылынын протуктуларынын талазы-биле колхозчуларын хууда хереглелдерин нитинин ажил-агый бүрүнү-биле хандырган турар шак ындаг денели чедип алган турар үе келгенде, ыңчаарда хууда өнчүгө малдыг турары колхозчуга ажык чок болу бээр.

Ынчалза-даа ам дээрде бисте ындаг байдал чок, ам дээрде нитинин мал ажылы бүгү чоңуң, оон иштинде колхозчуларын мал ажылынын протуктуларынын талазы-биле хереглелдерин бүрүнү-биле хандырып шыдавайн турар, ыңчанга колхозчу өргөенин хууда өнчүзүлдө малдыг турары шап-тыктыг чүве эвес, харын нитинин мал ажылынга дөмү болуп чүве болганда колхозчуларга-даа, колхозтарга болгаш күрүнеге-даа ажыктыг.

Ынчанга мал ажылын улам ынай көдүрер талазы-биле эргежок чугула чүл болза:

мал ажылынын хөгжүлдезин удуртуун шийтирилди-биле экижидип, фермаларга ажылдаар доктаамал эки кадрларын шилп алыры; нитинин мал ажылынын хөгжүлдезинге колхозтарын болгаш колхозчуларын экономиктиг сонургалын бедидери;

1954 чылда-ла улуг чедишкенини чедип алган турар төлээде, нитинин малдын баш санын, ылангыя инектерин баш санын көвүдери болгаш оон протуктулуун бедидер талазы-биле чугула хемчеглерин алыры;

нитинин мал ажылынын чөм суурун быжыдары, бүгү малды четчир санын чөмнер-биле хандыраары; мал чөминин белеткелдин болгаш фермаларда хөй күш кирер ажылдарын механизастаарын денелин бедидип, нитинин бүгү малын эки кажаалар-биле хандырып малдын азыралын болгаш оон ажаалагыны экижидери;

протуктулуг малдыг болуп алырынга колхозчуларга дузаны көргүзери болур.

Эштер! Мал ажылынын эң дүрген көдүрүлүшкү-нүн чуртка чугула амыдыралчы ужуру-дузалыг болгаш ам үеде көдээ ажил-агыйнын талазында партиянын болгаш күрүнени сонгаарладып болбас сорулгазы болур. Биске улуг болгаш нарын ажылды чорудары онаажыр турар. Ынчалза-даа бергелер чеже-даа улуг болза, бистер бо херекти чедишкени-биле туолунга чедирер болгаш чоокку ийи-үш чылдарда мал ажылынын протуктуларынын бүдүрүлгезин күштүү-биле көвүдериин чедип алыр ужуруг бис.

зинге уржуктуг саалдарлыг болуп турарын чугаалаан болгай мен.

Канчаар-даа ажык улуг болдунар аргалар турбуже, картофель болгаш ногаалар бүдүрүлгезин сөөлгү үеде өспөй, а хөй-хөй районнарда кызырлы турарын чүнү-биле тайылбырлаары?

Картофель болгаш ногаалар бүдүрүлгезинин хожудашкынын чылдаганнарын бирээзи ол культуураларын хөгжүлдезинге колхозтарын болгаш колхозчуларын материалдыг сонургалын кошканда. Бир эвес өске культуураларын—хөвөннин, чигир свеклазынын, шайнын, цитрустарын—хөгжүлдезинин талазы-биле бисте бүдүрүлгезин улгатырары дээр ылаптыг макталдын бүдүн системези бар турда, ол картофель болгаш ногаалар талазы-биле амга чедир чок бооп турар. Чавыс белеткел өртектери, белеткел органынын дужаалакчы нормаларын шын эвес санал турары, ылангыя хоорай чанынын районнарында болгаш аш-чөм үлетпүрүгүн зоналарында колхозтарын нормаларын улгатырары, мурунчак колхозтарга эң бедик нормаларын тургус

